

zoals JAAP KUNST dat in 1915 beschreef:

'Als de zomerdag ten einde neeg en schemer toog over het rustende land, gingen wij dikwijls de weiden in duinwaarts en beklommen een hoge top. Lichte nevels doorzweefden de verdonkerde vlakten, een oneindige rust lag over het roerloze landschap. En niemand sprak, maar elk voor zich onderging de stilte, die heilig is'.

Verantwoording

Veel uit deze publicatie is overgenomen of afgeleid uit het proefschrift van G. SMIT: De agrarisch-maritieme structuur van Terschelling omstreeks het midden van de negentiende eeuw, 1971, Fryske Akademy, Leeuwarden. In hoge mate zijn de woorden en gedachten echter gebaseerd op de studie van J. A. ZOER: Verslag van een studie van het heggenlandschap in de Terschellinger polder, in verband met landschapsbescherming en recreatie 1970, RIN Leersum. Jan Albert Zoer gaf mij ook zicht en inzicht op en in het landschap, wat dat dan ook mag zijn.

Veel van de citaten zijn uit het boek van T. LEMAIRE: Filosofie van het landschap. 2e druk, 1970. Ambo, Bilthoven.

1930....

FREEK SWART, SBB Terschelling, verschaftte mij enige gegevens over vogels. JAN KLIJN ben ik dankbaar, dat hij steeds als klankbord wil dienen voor mijn (verwarde) gedachten. HILLE VAN DIEREN dank ik voor een paar oude foto's.

Adres van de schrijver:

Tuinwallen

door H. J. L. Heessen

Fig. 1. Tuinwallen worden op Texel al sinds de 16e eeuw bij de schapenteelt gebruikt.

'Tuunwoaltjes' of tuinwallen zijn ongeveer één meter hoge walletjes die zijn opgebouwd uit graszoden en die tegenwoordig alleen nog op Texel te vinden zijn. Ze worden daar op de hoger gelegen delen gebruikt als perceelafscheiding. Voorheen kende men op Wieringen ook het gebruik van schapenwallen, (zie fig. 1), maar daar zijn ze bij ruilverkavelings-werkzaamheden bijna alle afgegraven. In tegen-

stelling tot veel andere soorten wallen worden tuinwallen niet met struiken beplant. Oudere tuinwallen hebben een opvallende vegetatie met soorten van droge zandige milieus. Als gevolg van veranderende landbouwmethoden is het aantal tuinwallen op Texel in de loop van deze eeuw sterk afgenomen.

Texel is ontstaan rondom een kern van keileemafzettingen die tijdens de derde ijstijd (het Rissglaciaal) zijn opgestuwd door het landijs. Soortgelijke afzettingen zijn onder andere terug te vinden op Wieringen en Urk, in het Land van Vollenhove en in Gaasterland. Het laaggelegen land rondom de keileembulten, de hoogste is op Texel 15 m hoog, is in de loop der eeuwen bedijkt. De oudste polders dateren uit de eerste helft van de 14e eeuw, de jongste uit het eind van de vorige eeuw.

Aan de hand van een 'verbael' uit 1562 kunnen we ons een beeld vormen van de manier waarop in voorgaande eeuwen het land werd gebruikt. In de 16e eeuw was er sprake van slechte belastingafdracht door de bewoners van Texel als gevolg van oorlogen, dijkbreuken en zandverstuivingen. Katastrofaal was een zware novemberstorm in 1559, waarbij de zeedijk zo zwaar werd beschadigd dat hij eigenlijk in zijn geheel vernieuwd moest worden. De financiële toestand was zo erbarmelijk dat aan de Staten van Holland voor zes jaar vrijstelling van belastingafdracht werd gevraagd. De Staten stuurden vier 'deskundigen' naar het eiland en deze commissie bracht in 1562 verslag uit.

Er bleken op het eiland enkele eigenaardige toestanden te bestaan waardoor zelfs de opbrengst van de beste landerijen lager was dan elders. Een belangrijke oorzaak daarvan was het bestaan van het 'recht van overal'. Dit gebruik hield in dat alle bewoners zonder eigen grondbezit het recht hadden om van 1 augustus tot 1 mei hun vee over het hele eiland te laten grazen. Was omstreeks 1500 de duur van de 'overallweide' nog van 17 oktober tot 17 maart, in 1562 was deze periode met vier maanden uitgebreid. Daarnaast was er bij alle dorpen nog een gemeenschappelijke weide die buiten de tijd van het overall werd gebruikt. Ook merkte de commissie op dat de meeste landerijen niet waren begrensd door sloten of andere afscheidingen.

De Staten van Holland werd dan ook geadviseerd om een einde te maken aan het recht van overal. In de loop van de 17e eeuw werd de duur van de overallweide inderdaad korter en werd het gebied waar iedereen zijn vee mocht laten grazen voortdurend kleiner omdat steeds meer mensen er toe overgingen om hun grondbezit te omheinen. Aangezien er op het eiland vrijwel geen hout voor afscheidingen was, maakte men op de hogere delen walletjes van graszoden, die immers overall

gestoken konden worden. Hierdoor ontstond over het glooiende weidelandschap een netwerk van tuinwallen met daar doorheen een aantal onverharde 'holle weggetjes' met aan weerszijden tuinwallen (zie fig. 2).

Toen tuinwallen op Texel nog algemeen werden gebruikt, zoals voor de Tweede Wereldoorlog, kon men duidelijk enkele typen onderscheiden. Het duidelijkst was het verschil tussen de wallen op het Oude Land en die in de duinen. Op het Oude Land waren de tuinwallen ongeveer één meter hoog en hadden steile zijanten. De breedte bedroeg aan de voet één meter, aan de top een halve meter. De graszoden werden op verschillende manieren met een zogenaamde 'graaf', een spade met vlakke bovenkant, gestoken. Men onderscheidde ruitzoden en steken waarbij de bovenkant van de zoden aan de buitenkant van de wal terechtkomt en staartzoden of platte zoden die als het ware worden opgestapeld (zie fig. 3). Tegenwoordig wordt vrijwel alleen nog de laatste methode toegepast.

Het gebruik van de verschillende manieren waarop de zoden werden gestoken hield verband met de kwaliteit ervan. Ruitzoden werden gebruikt op plaatsen met een stevige, goed doorwortelde grasmat, steken wanneer de zode minder stevig was en staartzoden op zandgrond. Dat tegenwoordig alleen nog staartzoden gestoken kunnen worden is een gevolg van bemesting en van het regelmatig scheuren van het weiland, waardoor de structuur van de grasmat veel minder stevig is dan vroeger.

In de duinen waren tuinwallen opgebouwd uit staartzoden en niet hoger dan 50-60 cm. Omdat men hier alleen in de nattere, laaggelegen delen van het gebied zoden kon steken, had men er niet voldoende om hogere wallen te zetten. Aangezien ze dan als heining te laag zouden zijn werden in de bovenkant duindoortakken gestoken. Was zo'n wal dan nog niet hoog genoeg dan werd er ook nog een greppel naast gegraven.

Tegenwoordig wordt op tuinwallen een extra afrastering gebruikt van prikkeldraad. In 1886 beschreef de botanicus F. W. VAN EEDEN waarom dat vroeger niet nodig was:

'Een onnatuurlijke en dus zeker nadeelige gewoonte der Tesselaars is, dat zij hunne schapen het wegllopen beletten door een voor- en een achterpoot met een touw aan elkander te binden. Het gezigt van die arme hinkende dieren was het eenige dat mij op Tessel mishaaide. Nu en dan

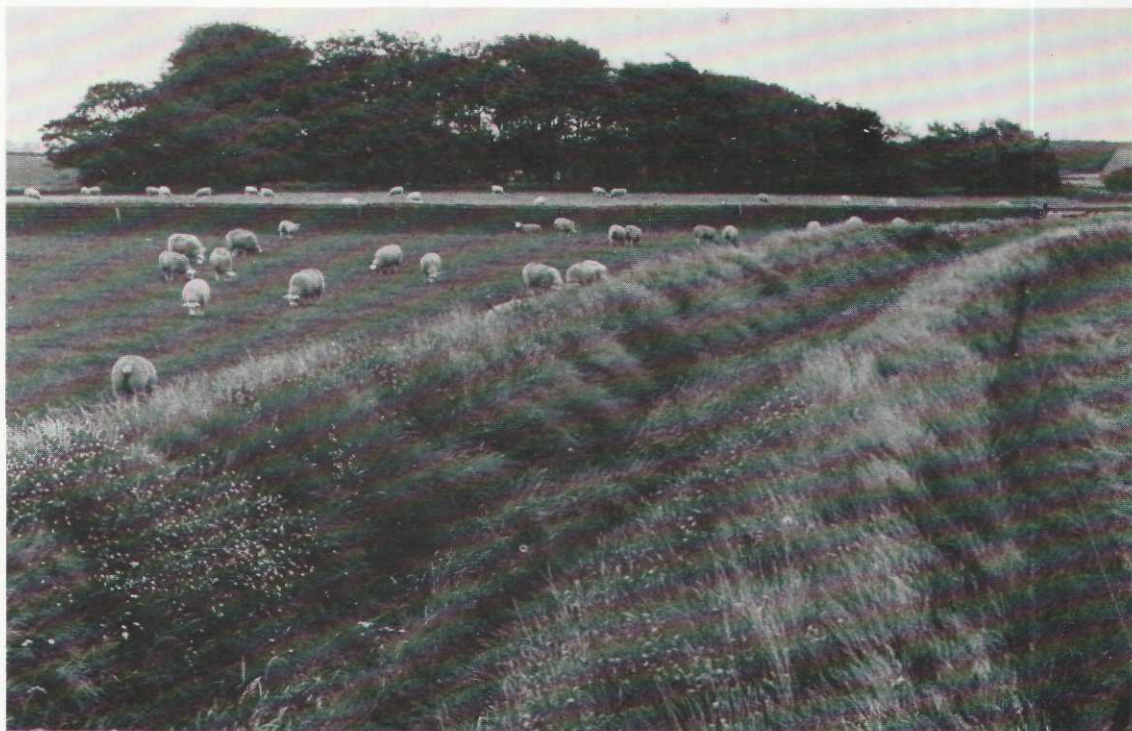

Fig. 2. Het Slingerweggetje in het landschapsreservaat 'de Hoge Berg', een hol weggetje met aan weerszijden tuinwallen.

staken zij hunne koppen boven de walletjes uit en staarden ons met hunne groote oogen dom- onschuldig aan'.

Zoals al eerder is opgemerkt is het aantal tuinwallen in de loop van deze eeuw enorm afgenomen. Van de 400 km tuinwallen die er in 1948 nog stonden is er nu nog maar 82 km over, waarvan 53 km langs wegen (mond. meded. EELMAN, SBB). Doordat het zetten en herstellen vakwerk is dat bovendien erg tijdrovend is (één man zou per

dag ongeveer 10 m tuinwal met ruitzoden kunnen zetten) is de tuinwal niet langer een goedkope afscheiding. Een heining van stevig ursusgaas kan voor schapen ook goed voldoen. Andere belangrijke oorzaken van de afname van het aantal tuinwallen zijn de toename van het percentage bouwland en de gedeeltelijke overgang van schapenteelt op het houden van koeien.

In de vijftiger jaren is op Texel een ruilverkaveling uitgevoerd waarbij ongeveer 100 km tuinwallen is afgegraven, maar waarbij ook weer een aantal

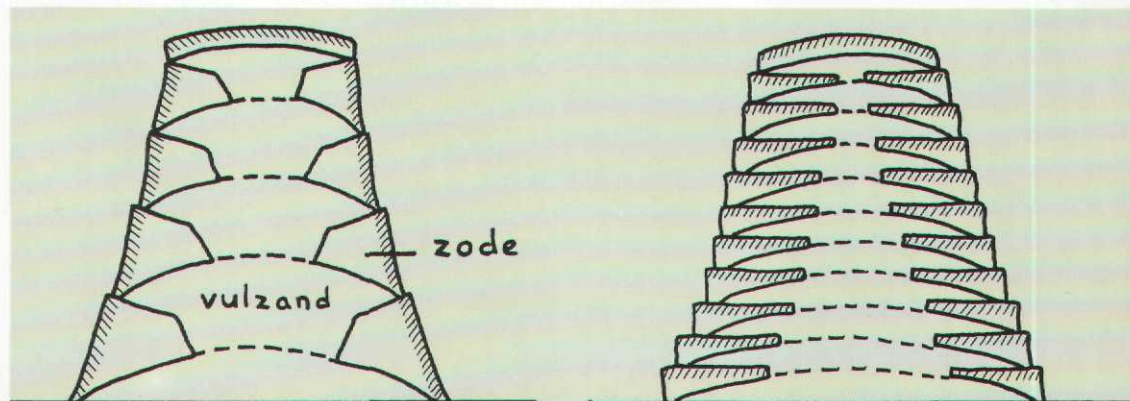

Fig. 3. Dwarsdoorsnede van een tuinwal opgebouwd uit ruitzoden (links) en uit staartzoden of platte zoden. Het geërcerde deel is de bovenkant van de zode.

Grasmuur (foto J. B. M. Frencken)

nieuwe wallen, ongeveer 70 km, is gezet. Daarbij veranderde plaatselijk het karakter van het landschap ingrijpend doordat holle weggetjes verdwenen en het grillig verspringende patroon werd vervangen door vrijwel kaarsrechte wallen.

Tegen deze gang van zaken is al in 1947 door de Voorlopige Natuurbeschermingsraad geprotesteerd. Dit had tot gevolg dat een waardevol deel van het tuinvallenlandschap, het gebied rond de Hoge Berg ten zuiden van Den Burg, goeddeels werd gespaard. In 1968 werd dit gebied met een oppervlakte van ongeveer 500 ha aangewezen als landschapsreservaat. Er wordt naar gestreefd om hier door middel van beheersovereenkomsten de bestaande tuinvallen te behouden en op plaatsen waar de wallen zijn afgegraven nieuwe te zetten. Het gebied is in beheer bij het SBB. Voor 36 km tuinwal zijn door het SBB inmiddels beheersovereenkomsten afgesloten, daarnaast door de gemeente Texel nog eens voor 13 km.

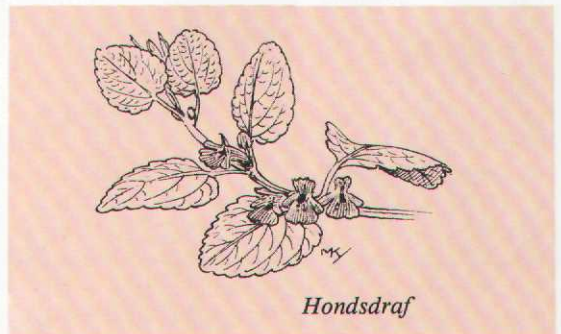
Fraai begroeide tuinvallen zijn vooral te vinden langs de holle weggetjes op de Hoge Berg, de weidekant van de wallen is overigens meestal bijna kaalgevreten (zie fig. 4). De vegetatie van deze vermoedelijk oudste wallen behoort tot het Zilverhaververbond (*Thero-Airion*) een graslandgemeenschap van droge zandgronden met sterk wisselende temperaturen.

Soorten die op deze tuinvallen veel voorkomen zijn: Schapezuring (*Rumex acetosella*), Muizeoor (*Hieracium pilosella*), Grasklokje (*Campanula rotundifolia*), Biggekruid (*Hypochaeris radicata*), Zandblauwtje (*Jasione montana*), Duizendblad (*Achillea millefolium*), Grasmuur (*Stellaria graminea*), Herfstleuwtand (*Leontodon autumnalis*), Kruipganzerik (*Potentilla anglica*), Zandzegge (*Carex arenaria*), Paashaver (*Aira praecox*), Rolklover (*Lotus corniculatus*), Gewoon struisgras (*Agrostis tenuis*), Gewone hoornbloem (*Cerastium fontanum*), Schapegras (*Festuca ovina*), Zandhoornbloem (*C. semidecandrum*).

Mossen komen weinig voor met uitzondering van enkele algemene soorten als Purpersteeltje (*Ceraton purpureus*) en Ruig haarmos (*Polytrichum piliferum*). Kenmerkende soorten voor het Thero-Airion zijn bovendien Vogelpootje (*Ornithopus perpusillus*) en Klein tasjeskruid (*Teesdalia nudicaulis*). Op enkele plaatsen kan men ook Gestreepte klaver (*Trifolium striatum*), Gewone eikvaren (*Polypodium vulgare*) en Verfbrem (*Genista tinctoria*) vinden.

Kattedoorn (*Ononis spinosa*) was vroeger zeer algemeen (VAN EEDEN, 1886) maar daarvan komen nu nog slechts op één plaats enkele exemplaren voor. Een andere plant die vroeger veel talrijker moet zijn geweest dan thans is het Engels gras (*Armeria maritima*). Echt massaal groeit Engels gras alleen nog op enkele tuinvallen in de buurt van De Waal. Het voorkomen zou volgens THUSSE (1939) vooral verklaard moeten worden door de zoute zeewind maar de invloed van zout kwelwater lijkt meer aannemelijk. Een tweede zoutminnende soort die op diverse plaatsen op, of aan de voet van tuinvallen voorkomt is Herts-hoornweegbree (*Plantago coronopus*).

De tuinvallen langs de holle weggetjes vormen als het ware een klasse apart. Veel andere wallen hebben een begroeiing die een stuk minder van de directe omgeving afwijkt. In het begin groeien op een nieuwe wal vanzelfsprekend bijna alleen soorten die ook in het ernaast gelegen weiland voor-

Hondsdrif

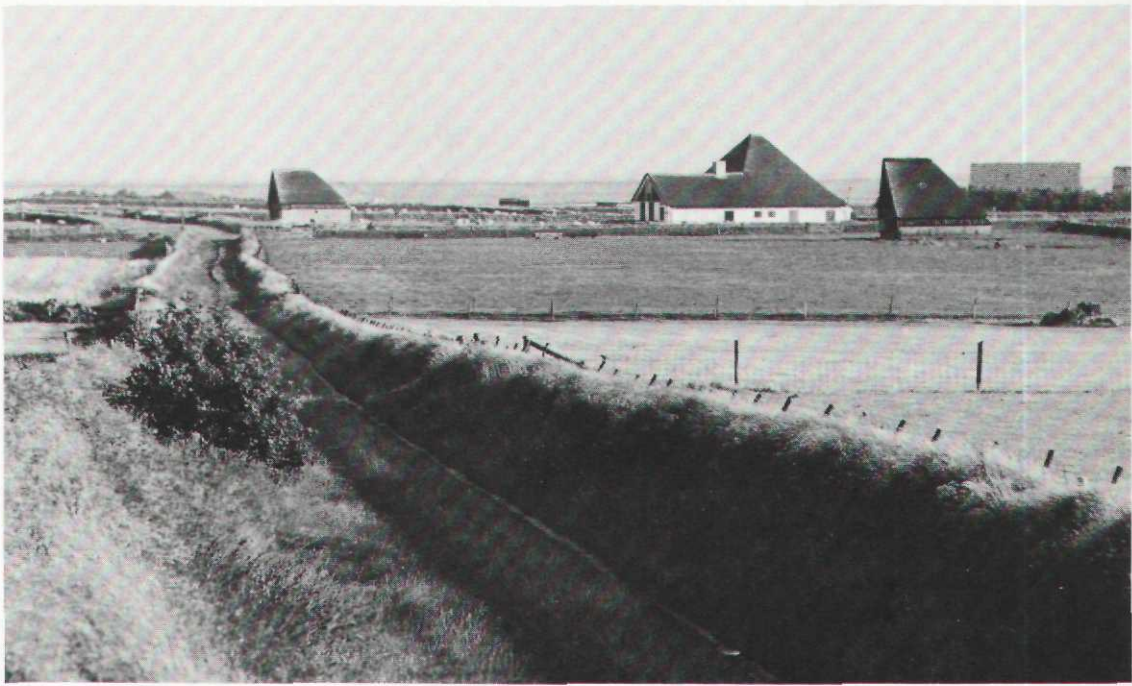

Fig. 4. Het Middelweggetje, ook op de Hoge Berg, met stolpboerderij en karakteristieke schapenboeten.

komen, voornamelijk Engels raaigras (*Lolium perenne*) en Paardebloem (*Taraxacum officinale*). Pas in de loop der jaren komen daar soorten bij die we als typische tuinwallenplanten kunnen beschouwen. Overigens treedt op veel plaatsen dominantie op van Kweek (*Elytrigia repens*). Een soort die karakteristiek is voor wallen van enkele jaren oud is het Boskruiskruid (*Senecio sylvaticus*).

Een dergelijke jarenlang durende ontwikkeling van de vegetatie van nieuwe voedselrijke tuinwallen, naar een vegetatie met soorten van relatief voedselarme milieus trad vroeger niet of nauwelijks op. VAN EEDEN (1886) noemt als meest voorkomende grassoort voor de Hoge Berg het Schapegras, een soort die tegenwoordig pas na jaren op tuinwallen kan groeien. Daar komt nog bij dat door bemesting zodanige hoeveelheden kunstmest op de tuinwallen terecht komen dat bovengenoemde uitlozing aanzienlijk wordt vertraagd. De nodige voorzichtigheid is bij het bemesten wat dat betreft dan ook vereist.

Wat betreft de fauna van tuinwallen is er alleen wat bekend over vogels. Vroeger nestelden Tapuiten (*Oenanthe oenanthe*) en Scholeksters (*Haematopus ostralegus*) regelmatig in of op tuinwallen. Ook Oeverzwaluwen (*Riparia riparia*) kwamen algemeen voor. Tot voor kort broedden er enkele paren van deze soort in een tuinwal bij Den Hoorn.

Hoewel de afname van het aantal tuinwallen enigszins tot staan lijkt te zijn gekomen, worden er met name buiten het landschapsreservaat nog steeds wallen afgegraven. Zolang het bestemmingsplan buitengebied nog niet in werking is getreden kan dat niet verhinderd worden. De recente problemen bij de schapenhouderij en de daarmee gepaard gaande omschakeling naar intensieve melkveehouderij, vormen tegelijkertijd voor het nog resterende tuinwallenbestand een extra bedreiging.

Adres van de schrijver.

LITERATUUR

- EEDEN, F. W. VAN, 1886. Onkruid (Botanische wandelingen) deel II. Tjeenk Willink, Haarlem.
- HEESSEN, H. J. L., 1973. Tuinwallen (Texel). Afdeling Natuurbeheer van de Landbouwhogeschool Wageningen, Verslag no. 176. Intern rapport Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Leersum.
- HEESSEN, H. J. L. & J. M. GLEICHMAN, 1974. Tuinwallen op Texel. Afdeling Natuurbeheer van de Landbouwhogeschool Wageningen, Mededeling no. 79. De Levende Natuur 77: 255-265.
- THIJSSSE, JAC. P., 1939. Werk in het Oude Land. De Levende Natuur 44: 221-222.
- VLIJS, J. A. VAN DER, 1975. 't Lant van Texsel. Langeveld & de Rooy, Den Burg-Texel.